

a mai napig tart a vita a társulatban, hogy volt-e olyan pont, ahol le kellett volna állítani a játékot vagy sem. Az őrt játszó kollégánk abban a pillanatban kiszolgáltatottnak és magatehetetlennek érezte magát, mi pedig ezt későn vettük észre. Van, amikor a gyerekek fejében összerosódik a játék és a valóság. Mivel az egyik fontos célunk éppen az, hogy vegyék komolyan a fikciót és annak a valósága szerint létezzenek a játékokban, a konkrét esetekben nehéz eldönteni, hogy figyelmeztessük-e gyerekeket, amikor elfelejtik, hogy ez történet, mese, játék.

A gyerekek aznap ebből a dilemmából nem sokat tapasztaltak, kezükbe vették a sorsukat, hatalmat gyakoroltak és mentek tovább a játék kínálta úton, amin újabb elágazásokhoz értek, új szereplőkkel, helyzetekkel találkoztak.

Mi Pécsen is azt szeretnénk volna, ha az osztály a közös játék örömét megélve, cselekedve tanul a hatalomról. Arról, hogy ez a külső szemlélő szerint aznap mennyire sikerült, levélben kérdeztük meg a fenti „dolgozat” szerzőjét, a még diák Zöldi Blankát. Következzen egy rövid e-mail részlet a válaszából:

„És a hatalomról... A meséből adódóan muszáj ezzel a kérdéssel foglalkozni, és így a gyerekek mindenképp szembesülnek a problémával. Viszont szerintem nem tudatosult bennük (legalábbis a nagy többségben), hogy az előadás egyértelműen erre lett volna kihegyezve. Inkább nagyon éles benyomásokat keltettek: a gyerekek a saját bőrükön érezték a igazságtalanságot, a nagyképűséget, az indok és cél nélküli hatalmaskodást, a csalást. Ez sokakban erős érzelmeket váltott ki, haragot, tehetetlenséget, vagy egyszerűen nevetségesnek találták. Ezzel azt akarom mondani, hogy valahol mélyen mindenki érezte, hogy a hatalomról van szó, de nem hiszem, hogy ez a játék közben így tételesen megfogalmazódott bennük. A közös játék intenzív élmény volt mindenki számára, és kell egy kis időt hagyni, hogy leülepedjenek a dolgok.” (Zöldi Blanka, személyes email, 2008. február 11.)

Bethlenfalvy Ádám

*Az osztály adatai: PTE 1. sz. Gyakorló Általános Iskola
2.c osztály, 25 fő; osztályfőnök: Szabados Hajnalka*

A fórumszínház kérdez

– beszámoló egy „dzsóker-kurzusról” –

Kuklis Katalin

Előszó

Általában fordítva szokott lenni: megtapasztalunk valamit, megtetszik és ezért szeretnénk minél többet megtudni róla, választ kapni felmerülő kérdéseinkre. Az alábbi két beszámoló a kivételt erősíti – mert van úgy, hogy a lehetőség diktálja a sorrendet. Mindkét írás egy-egy fórumszínház élményéről szól. Elsőként egy kétnapos képzés, majd egy fórumszínház előadás tapasztalatait összegzem.

Jolly Joker, avagy beszámoló egy játékmester kurzusról

2008. január 15., helyi idő szerint 9:20. London, szitáló eső

Egy épület előtt várakozok, amelyen felirat: *People's Show*. Jó helyen járok, bár még mindig nem tudom pontosan, mire vállalkoztam, vajon valóban jó helyen vagyok-e. A fórumszínházat eddig még csak hallomásból, illetve *Sz. Pallai Ágnes* írásaiból¹⁰ ismertem. Tehát bizonyos szempontból zsákbamacskát veszek.

A tréning tájékoztatója alapján a következőkre számíthatok:

1. A kétnapos kurzus intenzív lesz.
2. Vezetője: *Adrian Jackson*.

A **fórumszínház** több (a drámán kívüli) szakterületre hatással van. Az elnevezések magyarítása kérdéses, nincs benne közmegegyezés. Lapunkban is jelent már meg a fórum módszereinek és technikáinak alkalmazásáról rövidebb-hosszabb ismertető. A „**fórum**” tanítási drámás, konvenció szintű alkalmazása során a kötőjeles megnevezést használtuk, így: **fórum-színház**. Ezt tartjuk a továbbiakban is. Bár *Augusto Boal* módszerének magyar ismertetőiben, más lapokban is több alkalommal előfordult a **Fórum Színház** írásmód, a továbbiakban ehelyett a kisbetűs, egybeírt változatot használjuk: **fórumszínház**.

A **joker** vagy **dzsóker** nagyon fontos figura a fórumszínházban. Annyira fontos, hogy helyette a **játékmester** elnevezés honosításával próbálkozunk.

Vagyis a fenti alcim helyesen: **beszámoló egy játékmester-képző kurzusról**. (A szerk.)

¹⁰ *Sz. Pallai Ágnes*: Fórum Színház: ahol a nézők is játszhatnak. In: *Várad*, 2003/2; *Sz. Pallai Ágnes*: Mégiscsak színház?! In: *Iskolakultúra*, 2003/11; *Sz. Pallai Ágnes*: A Fórum Színház dramaturgiája. In: *DPM* 2003/1

3. A képzés során főként a fórumszínházi játékmester szerepköreivel fogunk foglalkozni, illetve a fórumszínház részét képező előadás dramaturgiájára térünk még ki.
4. Lehetőség nyílik arra, hogy a résztvevők vezessenek egy előre elkészített darabot a *Cardboard Citizens* társulatának előadásában, ill. egy a résztvevők által rögtönzött darab segítségével.

A kérdés ezek után csak annyi, vajon hihetnek-e a szórólapoknak.

A kurzus valóban intenzív volt. Két napon keresztül, reggel tíztől este hatig, egyórás ebédszünettel, két kávészünettel¹¹ – értsd teaszünet(!). Persze egy kurzus intenzitását nem az ott eltöltött idő hossza fémjelzi. A képzés felépítése teljesen hagyományosnak volt mondható: ismerkedés a témával, egymással, majd elmélet gyakorlattal fűszerezve. Mindannyiunk öröme azonban az ismerkedést nem a szokásos körbeülő ez-vagyok-és-ezt-csinálok formában ejtettük meg, hanem mindjárt játszottunk.¹² Természetesen a játékok is a kezdeti feszültség oldását és az ismerkedést célozták meg:

- *Fogócska* – érintésre valaki fogó lesz. A második érintésnél az első fogóból akadályozó lesz, vagyis testével, széttárt karjaival az új fogót akadályozza abban, hogy a többiek közül bárkit is meg tudjon érinteni. Ugyanez játszható csoportokban, vagyis párok, négyes, hatos csoportok létrehozásával (a szomszéd nevét pedig már tudjuk is, mert van mindenkinek matricája...).
- *Ház, ember, vihar* – hármass csoportokat hozunk létre, ahol ketten kaput alkotva lesznek a „ház”, benne az „ember”, s az első játékvezető kimarad a hármassokból. Ha a játékvezető a „ház” instrukciót adja, a házat alkotó két ember szétválk, s egy másik ember feje fölött alkot újra házat. Ugyanígy, az „ember“-t hallva, a házakban lakó emberek új házat kell, hogy keressenek. „Vihar” esetén mindenki menekül és új hármass alakulnak ki. Nyilvánvalóan a szétválásoknál a játékvezető is beáll, így valaki mindig kimarad.
- Az utolsó játék során megtudtuk, ki mivel foglalkozik, amikor dolgozik, illetve mit csinál szabadidejében. A játék első fázisában mindenki egyszerre némajátékkal bemutatja, mit csinál, amikor dolgozik, majd ezt folyamatosan működtetve, megpróbálja megtalálni azokat az embereket, akik hasonlót vagy ugyanazt a cselekvést mimelik. Előfordulhatnak egyszemélyes csoportok is. Majd a játékvezető felkéri a csoportokat egyenként, hogy adjanak hangot a tevékenységhez. Megtudjuk, ki a tanár, ki ül egész nap a képernyő előtt stb. Ugyanez eljátszható szabadidős tevékenységekkel, a játékvezető szabadon variálhatja a hangeffektusok megszólaltatását, izgalmas hangjátékot eredményezve.

A kurzust valóban Adrian Jackson vezette. Vele kapcsolatban előzetesen annyit tudtam biztosan, hogy ő az, aki *Boal* írásait angolra fordítja. Munkásságáról még kiderül, hogy *Boal*nak nem csak fordítója, de munkatársa is. Rendező, a fórumszínház „guruja” otthon és külföldön. Továbbá alapító-rendezője a *Cardboard Citizens*¹³ társulatnak, amely többek között ezt a tréninget is (két másik, hasonlóan fórumszínházas, tréninggel egyetemben) vendégül látja. Szakértelméről meggyőző az első pillanattól kezdve. Olyan tanár, akire a tanítvány bátran rábízhatja magát. Végül is azt érezhettem, jó helyen vagyok.

A két nap során valóban főként a joker, a fórumszínház játékmesterének feladatát vizsgáltuk, kitérve bizonyos dramaturgiai kérdésekre is.

Maga a joker elnevezés a kártyajátékból jól ismert dzsókerre vezethető vissza. Ez az a kártyalap, amelyik nem tartozik egyik színhez sem, mégis bárhova tehető. Egy olyan „köztes”, amely hidat alkot, csakúgy, ahogy a fórumszínházi játékmester összeköti a színészt és nézőt, az előadást és magát a „fórumot” (t.i. azt a részt, amikor a nézőből játékos lesz). Ahogyan a fórumszínház különböző egységekre oszlik, úgy változik a játékmester feladata. A bevezetésben a játékmester elsődlegesen kapcsolatot teremt a nézővel, elmondja, mire számíthat az elkövetkezendő kb. másfél órában, bemutatja a társulatot, tisztázza a szabályokat. Ezt követi maga az előadás, a színészek által előadott darab, majd az a rész, amelyet *Jackson*

¹¹ Önkéntelenül a Kaposi László vezette 120 órás drámapedagógiai tanfolyam hétvégi jutnak eszembe.

¹² Megjegyzem, tehetjük ezt ezért is, mivel előzetesen e-mailben mindenkit felkértek, küldjön fotót és pár sort magáról, s a listát kézhez is kaptuk kezdéskor. Ezzel az általában a kurzus végére hagyott, sokszor el is felejtett email-, ill. telefonszámsere ki volt pipálva mindjárt az elején.

¹³ A *Cardboard Citizens* (jelentése: kartonpapír állampolgárok/lakók) saját elmondásuk szerint „a hajléktalan emberek társulata”. A szigetország egyetlen olyan hivatásos csapata, amely a fórumszínházat alkalmazza a hajléktalanokkal, valamint volt hajléktalanokkal való munkája során. A társulat 1991-ben alakult, első projektjük résztvevői hajléktalan emberek voltak, akik fórumszínházat játszottak hasonló sorsú társaiknak, járva az ország hajléktalanszállóit, utcáit, konferenciáit. 1995-ben a csapat jogilag önállósult, tevékenységi körét kiterjesztette foglalkozások, workshopok szervezésére is, együttműködik más társulatokkal, s mára a brit színházi világ elismert együttese.

„hídnak” nevez – egyfajta kötés a színészek és nézők játéka között, aminek hatására a játékmesternek el kell érnie azt, hogy a néző felálljon és játsszon. A játékmester szempontjából kritikus rész ez, a legkritikusabb: ha a játékmester ezt elrontja, veszélybe kerülhet az egész további játék. Jackson itt felveti a kérdést, hogy vajon bemelegíteni vagy nem bemelegíteni. Tanácsa, hogy kellő óvatossággal illik ezen játékokat kezelni, mert a nem megfelelő bemelegítés be is fagyaszthatja a nézői közreműködést. Végezetül a játékmester felelőssége, hogy a megfelelő pillanatban zárja le a játékot – ajánlott ugyanis a nézőt nem frusztrált lelkiállapotban újtára engedni.

Alapjában véve a játékmester dolga, hogy olyan légkört teremtsen, egyfajta „lelki közösséget” hozzon létre közönségéből, amely képes együttgondolkozni, együttjátszani – ráérezve az adott közönség által generált erőviszonyokra; kérdezzen, visszakérdezzen, s mivel elsődlegesen verbálisan (de nem kizárólag!) lép kapcsolatba a nézővel, tudatosítsa a megfelelő szóhasználat fontosságát. A játékmesternek ugyanakkor nem áll jogában ítélkeznie, cenzúrázás nélkül minden hozzászólást el kell fogadnia, még akkor is, ha az negatív hozzáállást tükröz – t.i. ez már önmagában részvétel és vélemény, amit a játékmester tovább építhet. Ő a facilitátor, vagyis a lehetővé tevő, aki a felmerülő nézői ötletet segít eljuttatni a megvalósításig. Hasznos, ha nyelvhasználatában is ez a „-hat/-het” ható képző érvényesül (ez az angol *could*; a *would*-dal, ill. *should*-dal szemben). Időnként pedig provokátor – az ördög ügyvédje.

Az előadott darab dramaturgiájának szempontjából a képlet egyszerű: adott egy főhős, aki egy problémával való szembesülés során kudarcot vall. De ez nem egyszerű elbukás, mindig jelen van az „elnyomó” személye, az ellenfél. Boal fórumszínháza az elnyomó-elnyomott szembesülésre épít (*Theatre of the Oppressed*), amit a néző segítségével próbál feloldani, s ezért is lehet ezen színházi forma „különösen alkalmas pedagógiai célokra” (*Pallai*, in: Várad). A darab témájának kiválasztásánál a célközönséget kell szem előtt tartani, ha azt szeretnénk elérni, hogy a néző érdemben hozzá tudjon szólni a problémához, hogy azt érezhesse, ez vele is megtörténhetett volna. A rendező feladata továbbá, hogy olyan „csapdákat” építsen be a darab folyamán, amelyek szinte kínálják magukat a közbelépésre, a néző igazságérzetét sérítik. Ha például a játékmester azt kérdezi a nézőtől, vajon történhetett-e volna másképp vagy pedig törvényszerű volt a főhős bukása, akkor a nézőnek ezek a helyzetek juthassanak eszébe. S így a nézőnek nem marad más dolga, minthogy a főhős szerepébe bújva megoldást keressen az adott helyzetre.¹⁴

A résztvevők valóban kipróbálhatták magukat játékmesterként.

Természetesen nem született mindenki játékmesteri képességekkel, azt viszont feltételezem, hogy aki sikerrel és biztonsággal vezet tanítási drámát, netalán színházi nevelési programot, az előbb-utóbb megbirkózik a játékmester szerepével is. Amiben az alapvető különbséget látom, az a színpad és nézőtér megléte, még akkor is, ha nem a klasszikus színpadra illetve nézőtérre gondolunk. A játékmesternek tehát nemcsak a megfelelő kérdéseket kell feltennie, de magáénak kell éreznie a színpadot is, bizonyos értelemben „showman” – a szó jó értelmében.

Mindkét nap adódott alkalom a kísérletezésre. Az első nap végén Jackson négy résztvevővel egy pár perces jelenetet kerekített pillanatok alatt. A történet az egyik londoni metróvonal utolsó esti járatán játszódik. Ez a járat az egyik legtávolabbi külváros felé igyekszik. A metrón egy férfi utazik, újságot olvas (egy következő játékos a hangosbemondót és az ajtó effektusait szólaltatja meg), majd a következő megállónál egy nő száll be, vállán táskával, körülnéz, leül a férfivel szembeni ülésre, majd közvetlen az ajtó záródása előtt „beesik” egy másik férfi, aki közvetlen a nő mellett foglal helyet. Kis idő múlva a férfi végigméri a nőt, majd folyamatosan nézi – a másik férfi olvas. A nő a bámuló tekintet felfedezve arrébb ül egy ülést. A férfi követi. A nő újra tovább ül, a férfi szintén. A nő átül a másik oldalra az olvasó férfitől jó néhány ülésnyi távolságban, az előző férfi továbbra is követi, majd amikor a nő a következő megállónál gyorsan kiszáll, a férfi utána megy.

Eddig a jelenet. A téma egyértelmű: zaklatás. Miután tisztáztuk a jelenet részleteit, ketten kipróbálhatták a játékvezetést, mi, többiek, pedig asszisztáltunk. A fórumszínház ezen változata – ahol az előadás a résztvevők rögtönzött játékából áll – nem tipikus. Általában a színészek felkészítése ennél hosszabb munkát, improvizációs gyakorlatok sorát igényli. Esetünkben a hangsúly a játékvezetésen volt, hogy az addig elmondottakat átültessük a gyakorlatba, s hogy ízelítőt láthassunk a másnapi munkából.

Másnap a *Cardboard Citizens* társulata mutatta be előadását, amelyik a *Going Going Gone*¹⁵ címet viseli, és három rövid történetet tartalmaz. Mindhárom a hajléktalan létnek egy-egy karakterét ábrázolja: egy

¹⁴ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a hangsúly itt nem a főhős (színész által hozott) karakterén van, hanem a különböző megoldásokon. Tehát a kérdés úgy hangozhat: mit tenne a néző, ha a főhős helyzetében lenne.

¹⁵ A magyarban ez az árverésekről ismert „elsőször, másodsor, harmadsor”-nak felel meg, s ez nyitójátékként meg is jelenik: a kelleket a játékmester árverésre kínálja fel – így veszünk meg egy emberi életet 25 fontért.

férfit, aki nyomorúságában hirtelen sok pénzhez jut, de rossz helyre fekteti be; egy nőt, aki felgyűjtja az újonnan kapott lakását, hogy valaki végre meghallgassa; illetve *A három kismalac* történetét dolgozzák fel, amikor a három „kismalac” (piggy) lakáshoz jut, azzal a különbséggel, hogy itt nincs „happy end”.

A huszonkét résztvevőből csupán hatan vállalkoztak a játékvezetésre, nekik egyenként negyed óra állt rendelkezésükre. Tehát miután megnéztük az előadást, a játékmesterek először mindannyiunk segítségével kis csoportokban összegyűjtötték azokat a kérdéseket, amelyek az egyes történetekkel kapcsolatban felmerülhettek (a három történet mindegyikére két-két játékmester jutott). Bizonyos nyelvi hátrányból adódóan a többséghez csatlakozva jómagam is játzó-nézőként és egyben kritikusként vettem részt a folyamatban. Persze így is roppant tanulságos volt látni a kollégákat, s levonni a tanulságot. Általában véve hasonló jellegű „hibák” (persze könnyű a székől túlre kritizálni) merültek fel itt is, mint amilyeneket a drámatanárról ejtett lépten-nyomon.¹⁶ Volt, aki a fórum helyett talk-show-t vezetett inkább, mások már az első adandó hozzászólást eljátszották volna mindenféle további egyeztetés nélkül. A „szakállas” hiba is megjelent, amikor a fejünkben kész van a jó válasz a saját kérdésünkre, s ezt a néző is tudja. Ugyanígy nehéz elkerülni (főleg pedagógusoknak) a válaszok értékelését.

Jackson véleménye szerint minél több színházat használunk, annál jobb. Néhány gyakorlati tanáccsal is ellát, úgy, mint a taps szerepe – egyfajta összekötő, amíg a néző kimegy a színpadra, illetve amíg visszaül; a szavazás lehetősége – „ki gondolja, hogy másként is történhetett volna/ ki nem?”; valamint, hogy tartsuk szem előtt: a fórumszínház nem üzenetet közvetít, hanem kérdez.

Visszatekintve, a tájékoztató nem állított valótlan, még csak nem is túlzott. Pedig manapság nehéz hinni a szórólaponak.

Az elméleti megalapozás után nem maradt más hátra, mint megnézni a fórumszínházat élőben, hűs-vér közönséggel.

Georg Büchner: Woyzeck – a Cardboard Citizens előadása

A 19. századi író, Georg Büchner drámáját mutatta be a Cardboard Citizens társulata február és március folyamán, három héten keresztül a Southwark Playhouse-ban, Londonban. A műsor lényegében a néhány évvel ezelőtti adaptáció „újraélesztése” volt új, más színészekkel, illetve azzal a különbséggel, hogy akkor, 2003-ban, a londoni bemutató után a társulat – küldetéséhez híven – vendégszerepelt az ország más színházaiban és hajléktalanszállóiban is. Idén ez kimaradt. A darab rendezője, s a fórum rész játékmestere Adrian Jackson volt.

Woyzeck alakját Büchner egy megtörtént esetből kölcsönözte. 1821-ben egy lipcsei borbélylegény féltékenységből leszúrta kedvesét, s ezért nyilvánosan kivégezték. A dráma főhőse a mindenki által megaláztatott kisember, aki végül azt pusztítja el, akit szeretett, kedvesét. Franz Woyzeck amellet, hogy borbélyként dolgozik, egy orvos megalázó kísérleteinek veti alá magát, mert pénzre van szüksége, hogy el tudja tartani kedvesét, Marie-t, és gyermeküket. De bármennyire is igyekszik erkölcsös életet élni, mivel szegény, környezete szemében csak egy „senki” marad. Már a dráma kezdetén világossá válik számunkra, hogy Woyzeck őrlődik ebben az állapotban, s már „nem teljesen beszámítható” – hangokat hall. S ez az idegállapot csak fokozódik, mikor rájön, hogy Marie megcsalja. Így jut el a végkifejletig, a gyilkosságig. Megnézve az előadást, elsőként az a kérdés merült fel bennem, hogy vajon melyik szereplő szempontjából folytatjuk majd a „fórumozást” a továbbiakban. Ha ugyanis az alapmodellből indulunk ki, az azt jelenti, hogy Woyzeck a főhős, tehát az ő szerepébe bújva vizsgálódunk tovább. S vajon mire, milyen kérdésre keressük majd a megoldást? Igazat megvallva nem repestem a gondolattól, hogy egy „őrült” fejével gondolkozzak, de felidézve a képzésen tanultakat, nem tartottam valószínűnek, hogy olyan játékot kínáljak majd, ami ne lenne vonzó a számomra. S nem is tévedtem.

A tízperces szünet után az előadás a fórummal folytatódott. A hangulat oldásaként Jackson mindjárt az elején többször is figyelmeztette a nézőket, hogy bár a kijárat látványosan a színpad mögött helyezkedik el, ne érezzük feszélyezve magunkat, ha időközben bármilyen okból kifolyólag el szeretnénk hagyni a termet; ismertette a fórumszínház játékszabályait, s bátorított a színpad birtokbavételére (lásd. a *hídról* írottak az előbbieken).

¹⁶ Az összehasonítás több szempontból működtethető. Párhuzam vonható a fórumszínház, valamint a tanítási dráma között. Első, és legfontosabb szempont, hogy mindkét tevékenység célja a megértés megváltoztatása, hogy a résztvevők a feldolgozott témát személyes szinten megtapasztalják. Jackson hangsúlyozta, hogy a színház el tudja érni, hogy az emberek megváltoztassák a véleményüket. Ami szükséges, hogy adott legyen a változás (akármilyen kis) lehetősége. Viccelődve, ellenpéldának a rendőrséget hozza – esetükben nem próbálkoznak a fórumszínházzal. Továbbá, a tanítási dráma használja a „fórum-színház” konvenciót, amelynek alapjául a Boal által kifejlesztett fórumszínház szolgál.

A továbbiakban Woyzeck figurájára „terelődött” a szó, s kipróbáltuk, milyen lehet az, amikor valaki hangokat hall. A nézőtéren hármast csoportot alkottunk, akik közül kettőnek a feladata, hogy beszélgesse nek egymással, a harmadik pedig próbálja ezt megzavarni úgy, hogy folyamatosan beszél az egyik illető fülébe. Később, a fórum részben a nézők szerepe az volt, hogy válaszokat találjunk arra a kérdésre, vajon hogyan segíthetünk az ilyen problémákkal küzdő embernek. Először is azt tisztáztuk, hogy történetünkben ki az a személy, aki segíthet. Marie, a kedves és Andres, a barát lett „megszavazva”, s ezután nem maradt más hátra, mint felidézni (a színészek segítségével) az egyes közös jeleneteket, s játszani – megoldásokat keresni.

A fórum rész – mondhatni – hibátlanul működött. Adrian Jackson elérte, hogy a nézők el akarják mondani ötleteiket – előfordult, hogy egy izgatott néző az „Én tudom!” felkiáltással ugrott fel ülőhelyéből, s próbálta ki saját megoldását az adott helyzetre. S annak ellenére, hogy „csupán” játszottunk, az este nemcsak szórakoztató, de ugyanannyira tanulságos is tudott lenni a néző/játékos számára. Ha ugyanis a főruzsínház jól működik, a való életbeli helyzetek főpróbájának is tekinthetjük azt.¹⁷

Utószó

Lehetőségem adódott egy következő alkalommal is beülni az előadásra. Akkor az eladás után – a fórum helyett – beszélgetésre került sor meghívott vendégekkel: pszichiáterek (egyetemi tanárok) és szociális munkások mondták el véleményüket, meglátásaikat a darabbal, Woyzeck „esetével”, illetve a színház szerepével kapcsolatban, s válaszoltak a nézők kérdéseire. Mindannyian hangsúlyozták, hogy a művészetnek egyik fontos hozadéka, hogy segítségével előítéletek oldhatók fel, s ily módon hozzájárulhat a közvélemény formálásához. A művészetben pedig azért lehet a színház hatékony közeg, mert mi, emberek, egyszerűen „szeretjük a drámákat”.

S bár azt mondtuk, a fórumszínház alapvetően kérdez, úgy gondolom, az általa közvetített üzenet sem teljesen elhanyagolható.



Balról Adrian Jackson, jobbról Augusto Boal. (A középső úr személyazonosságát nem sikerült kiderítenünk.) *Hugh Hill felvétele*

¹⁷ Bőngészve a világhálót (számomra meglepő módon) találtam olyan kritikát is, ahol a kritika íróját nem győzte meg teljes mértékben az, amit látott. A szerző a műsorban azt kifogásolta, hogy az első rész – vagyis maga az előadás – nem állta meg a helyét előadásként. Felidézve az eddig általam látott angol színházi előadásokat, valóban, a különbség óriási. S azt is megértem, hogy a szövegközpontú angolszász színházhoz szokott nézőnek némi gondot jelenthet követni egy ennyire pergő és ötletgazdag előadást, ahol a színészek időnként szerepet váltanak, kellék és díszlet pedig gyakran csupán jelzésértékű – teret hagyva a képzeletnek.